

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED
KATEDRA ENVIRONMENTÁLNEJ VÝCHOVY

Predmet : Environmentálna výchova umením

Téma : Environmentálna výchova v ľudových tradíciách

Vypracovala : Monika Oboňová

2. ročník EV diš.

Úvod

Folklór. „ Výraz vznikol spojením dvoch anglických slov : folk (ľud, národ) a lore (vedomosti, znalosti). Pôvodný význam slova – to, čo ľud vie.“ (M.Mázorová, K. Ondrejka a kol., Slovenské ľudové tance, 1991) Na Slovensku sa však pôvodný význam tohto slova zmenil na smutné : to, čo ľud už dávno zabudol a teraz ho vlastná túžba po starých ideáloch a starých dobrých časoch núti, opäť si spomenúť. A na čo si to vlastne chceme spomínať ? Na doby, keď obyčajný človek nemal čo vložiť do úst, nemal kde zasiať chlieb a predsa uživil v sebe tú skutočnú, nefalšovanú radosť zo života. Chuť do života vložil do každej piesne, tanca, slova, do každého dielka ľudských rúk a nehanbil sa prosiť, ale čo je oveľa dôležitejšie, nehanbil sa ďakovať. Ďakovať za dary zeme, oblohy, vody i lesa a ctíť si každého darcu.

Dnes hľadáme návod na život v celom okolitom svete, akoby u nás nikdy života hodného úcty nebolo. No aspoň v tom sa zachovala slovenská „náтура“, lebo Slovák vždy bol až príliš skromný. Ja však chcem ľudom, ženúcim sa za šťastím, ktorí pre nich znamená : bohatstvo, bezbolestná anonymita a sloboda hraničiaca s anarchiou, povedať : STOP ! Zastavme sa na chvíľu a zamyslime sa nad tým, koľko právd a múdrostí sme nechali za sebou v snahe uľahčiť si život. A výsledok ? Omnoho bohatší ako boli naši predkovia, vystresovaní, s výčitkou na perách i v duši, strácame zmysel života. Možno ten zmysel života nájdeme niekde v našej minulosti, tam, kde ho uchovali naše umierajúce tradície. A aby som nehovorila len o tradíciách jedného neobyčajného miesta, ale aby som dokázala, že takým neobyčajným miestom dávneho posolstva môže byť aj malý kúsok zeme, vybrala som si pre opis dávnych tradícií moju rodnú, malinkú, tak trochu od sveta odtrhnutú dedinku, Prochot.

Mojím cieľom v tejto práci bude, poukázať na tie zvyky v mojej rodnej dedine, ktoré vytvárali a podporovali také medziľudské vzťahy, ktoré poskytovali skutočný pocit šťastia, pocit spolupatričnosti ale aj ochotu pomôcť, obetovať sa pre druhého, či darovať i kúsok srdca pre dobrú vec. Chcem odhaliť aj tie tradície, ktoré možno neboli vždy v súlade so zákonmi danej doby, ale i napriek tomu spájali životy ľudí s prírodou, naučili ich tú jednu neodškriepiteľnú skutočnosť, že ich život, živobytie, ich nasledujúci rok života je závislý od ich spätosti s prírodou, od dokonalého poznania tatov prírody a samozrejme aj od ich úcty k darom ich živiteľky. Pre tieto vzťahy, úctu a lásku bol život ľudí viac naplnený environmentálnou výchovou ako konkrétne metodické postupy EV. Ich tvrdý život nám dáva možnosť oveľa bezbolestnejšie pochopiť a za omnoho kratší čas prijať za svoje základné zákony života. Ak tomuto cieľu moja práca aspoň trochu pomôže, potom moje snaženie nebolo zbytočné.

Prochot

„O geografickom položení obce Prochot najvýstižnejšie hovorí príslovie : Z Prochota sa musí aj žobrák vrátiť! Obec totiž leží v doline, uzavretej z troch strán vencom hôr – pohoria Vtáčnik (1346 m. n. m.). Jediný komunikačný spoj, prístupný pre motorové vozidlá je dosiaľ len z juhu, po hradskej, vybudovanej v rokoch 1930 – 1932, pozdĺž potoka bez mena, ktorý vyviera pod Homôlkou, v prochotskom chotári priberá rad menších prítokov, preteká pozdĺž celou obcou, ďalej chotárom a obcou Horná Ždaňa a v Dolnej Ždani sa vlieva do Hrona.“ (Obecná kronika , 1957)

Naša malá dedinka, tak ako sa píše aj v kronike, bola veľmi dlho a svojím spôsobom ešte stále zostáva tak trochu odtrhnutá od sveta. V minulosti svojich návštevníkov odrad'ovala „6 vozová cesta.“, o ktorej sa posmešne hovorievalo, že sa na nej človek aj na koleno potkne. To však nebola jediná prekážka.

Najbližšia dedina, Horná Ždaňa, je od tej našej vzdialená 6 km, a cesta vedúca pomerne úzkou kľukatou dolinou, obklopená lesmi, ktorým nechýbala taká divá zver, ako boli rysy a dodnes sú medvede, nepotešila každého pocestného. Dnes, i keď pôsobí oveľa bezpečnejšie, pre človeka, ktorý sa v tomto kraji ocitne prvýkrát, sa zdá byť nekonečná a snád' každý jeden zaváha, či už dávno nemal niekde odbočiť.

S administratívnym začlenením našej obce to tiež nebolo také jednoduché. Už od dávna si nás „naši páni“ posúvali spod jedného panstva pod druhé, pretože chudoba a nedostupnosť našej dedinky nikomu na daniach nepridali. A tak sme raz slúžili Revišťskému pánovi, potom zas Šašovskému hradu. V roku 1676 sa vlastníkom chotára stala dokonca aj Kráľovská banská komora. Neskôr, keď sa územie začalo pomenovávať podľa okresov a krajov, zaradili nás pod Banskú – Bystrickú kraj, okres Nová Baňa. A úplne nakoniec, teda tak to trvá dodnes a uvidíme, ako dlho ešte bude, vzal si nás pod patronát okres Žiar nad Hronom.

Ku Prochotu neodmysliteľne patria aj okolité osady – lazy. Tie najväčšie a snád' i najstaršie sú tzv. Holubovci. Hovorí sa, že Holubovci sú najstarším pôvodne slovenským rodom v Prochote. Tie ostatné osady, rovnako ako Holubovci, nesú mená ich najstarších obyvateľov, prípadne vlastností, činností. Sú to: Čecheje, Bugáreje, Čecheje (Krajči), Salašeje, Miškeje, Šlichne, Melneje, Borovina, Vršaneje, Bugármichaleje, Kižbierovci, Kohútovci a Kopanica. V dnešnej dobe už vo väčšine z nich nebyvajú žiadni obyvatelia, prípadne sa niektoré vplyvom rozvoja dediny pridali k nej.

Pre lepšie pochopenie zvyklostí a života obyvateľov tejto dedinky uvádzam pôvodnú rozlohu chotára. „Podľa komasačného ustálenia z roku 1859 meria chotár obce 1 849 ha, z čoho pripadá na :

orná pôda	288 ha
lúky	330 ha
záhrady	12 ha
pasienky	236 ha
lesy	950 ha
neužitiny	31 ha

Pravdaže, dnešné rozdelenie chotára podľa kvality a poľnohospodárskeho využitia pôdy vyzerá už celkom inak. Skutočne kvalitná orná pôda nám však doteraz chýba. V kronike z roku 1957 sa uvádza : „ No ani v týchto najlepších polohách niet viac ornice ako 15 – 20 cm.“ Dôvodom je nerovný povrch, plný strání, járkov a kopcov. Keď sa k zbrázdenému povrchu pridá ešte počasie s nie veľmi vysokými teplotami v lete, s krutými zimami, povrchom podporovaná pôdna erózia a vulkanické zloženie pôdy, niet sa čo čudovať človeku, ktorý nazval chotár „zákernou krásou“. Krásou, ktorá naozaj poteší srdce, ale hladnému žalúdku pripraví všelijaké prekvapenia, mozole i slzy.

O vzniku obce vládnu nedoložené dohady. Vznikla pravdepodobne v polovici XIII. storočia z osady, patriacej predtým k obci Horná Ždaňa. Spoľahlivé archívne doklady o obci Prochot sú až zo XIV. storočia. Predpokladá sa, že prví kolonisti nášho územia boli, alebo aspoň medzi prvých rozhodne patrili nemeckí kolonisti – baníci, ktorí sem prišli na základe predpokladu existencie vzácnych rúd na našom území. Neďaleké handlovské a novácke bane, ktoré siahajú až na hranice nášho chotára, im pravdepodobne poskytovali dostatočné záruky. Geologické výskumy z neďalekej minulosti naozaj potvrdili existenciu uhlia ale aj andezitu, pyritu, antimónu, trachitu, kalcitu, zlata, olova, striebra, zinku,

železa a iných, aspoň tak to vymenováva obecná kronika, ale tieto nálezy pravdepodobne neboli dostatočne veľké na to, aby sa tu vôbec nejaká ťažba začala. Nemeckí kolonisti však už našu dedinku neopustili. Postupne splynuli s pôvodným a okolitým slovenským obyvateľstvom. Ich nemecký pôvod však zanechal stopy na všetkom, čoho sa dotkol. Už len samotný názov obce tomu musí byť dôkazom, aj keď aj v tomto sa názory historikov a kronikárov rozchádzajú. Jedni hovoria, že obec bola pomenovaná podľa „lokátora“, pomerne neobmedzeného správcu kolónie. Jeho meno bolo Profét alebo Prochét, z čoho vzniklo pomenovanie Profétsheim alebo Prochétsheim a neskoršie Prochot. Ak by som sa mala riadiť podľa tej druhej verzie, tak potom našu dedinku nazvali „priechodom“. Mal to byť priechod alebo cesta, ktorá spájala Šašov, Sivý Kameň a Bojnice. V našej dedinke malo byť miesto, kde sa počas dlhej cesty prepriahali kone a mená, ktoré sa v tejto súvislosti obmieňajú sú : Profetsheim, Brodheim, Prochocai, alebo maďarský názov „Kelo“, čo v slovenčine znamená „priechod“.

Na nemecký pôvod poukazujú aj názvy okolitých lúk, časti chotára a aj priezviská obyvateľov. Najčastejšie sa vyskytujúce priezviská dodnes sú : Rosenberg, Vincenc, Bugár, Oboňa, Ziman, Rečlo a mnohé iné. Z chotárnych názvov vyberám : Majspiak - Mausberg - Myšací vrch
Fí bik - Viehwieg - Cesta pre dobytok
Tie ostatné niesli názvy : Hinoloche, Lajtne, Helebose, Hietungvat, Šustehíbl, Lanobinke, Gronštôlne,...

Ľudová tvorivosť, zvyky a obyčaje

Prochotské tradície sú územne zaradované do oblasti Horného Tekova, na našej tradícii sa však opäť podpísala poloha obce. Obec bola v podstate celý čas vystavovaná vplyvu troch folklórnych oblastí : detvianskej, o tom svedčia ľanové košele so širokými rukávmi a krátkym driekom, horehronskej, o tom

svedčia zase mužské nohavice z domáceho súkna, svojím strihom zhodné s horehronskými chološniami a zvyšok sa snád' najviac približoval tekovskému kraju.

Z pôvodných ľudových piesní sa zachovalo len veľmi málo. Pokúsim sa uviesť úryvky aspoň niektorých.

Šlo dievčatko žitko žať. Šlo dievčatko žitko žať .

Pánu farárovi, pánu farárovi

Ono sa mu zaľúbelo, ono sa mu zaľúbelo,

Že má biele nohy, že má biele nohy.

V ďalšej sa opäť spomína pán farár.

Preleteu fták cez prochockie vršky,

Zostreleu ho pán farár prochocký.

Poraneu mu jeho srdce.

V prochotských pesničkách sa spomínajú aj konkrétni obyvatelia :

Hore hájom, dolu hájom pupenec

Páči sa mi Tokáreje mládenec

Chodí si ôn do Oboňov na dvierka

Že mu je Paulínka verná frajerka.

Páleníčiarske tradície

Folklór, územne patriaci pod Tekov, kroje, svadobné zvyky, Prochotský Betlehemci, remeslá potrebné pre sebestačnosť obce, to všetko patrí neodmysliteľne k našej dedine. Ak však niekto vysloví meno našej dedinky, tak potom chtiac, či nechtiac, musí hovoriť o tej najslávnejšej, najtypickejšej, legálnej i zakázanej, vychvaľovanej i preklínanej prochotskej tradícii, pálení rožovice.

Kam až siahajú naše páleníčiarske tradície, teda pálenie liehu, či už legálne alebo ilegálne, o tom je veľmi ťažké hovoriť. Naši poprední obyvatelia o tom s hanbou ale i obavami, lebo aj oni majú „všeličo za nechtami“, mlčia, ba aj kronikári sa tejto téme doteraz radšej vyhýbali, samozrejme okrem tej jednej kroniky, ktorá sa dostala do rúk mne, a aj všetci hradní páni sa snažili vymazať toto „umenie“ z mysle prochoťanov, a predsa sa táto jediná a najznámejšia tradícia udržala takmer v plnej paráde až dodnes. A tak, či už to niekto nazve remeslom alebo trestnou činnosťou, predsa len možno bez pochybností povedať, že je to niečo, čo ľud vie, čo ľud vedel dávno pred vznikom prvej školy, čo si ľud zachoval dodnes a zdá sa, že si to bude zachovávať ešte veľmi dlho. Aj keď už pravá domáca pálenka dávno nie je taká populárna a ani finančne sa až tak neoplatí, je to jednoducho niečo, čo patrí k menu Prochot.

Minulosť našej páleníčiarskej tradície je i v samotnej kronike určovaná len na základe dohadov a logických uzáverov. Tieto dohady priviedli kronikára k takémuto výsledku : „ Ak sme sa dopátrali asi 200 – 250 ročnej tradície domáceho spracovávania ovocia a obilia na lieh takmer so stopercentnou istotou, to neznamená, že v predchádzajúcich storočiach bolo takéto spracovávanie ovocia a obilia neznáme. Skôr to dokazuje, že páleníčiarstvo v obci je pravdepodobne spojené s prvými desaťročiami existencie obce, ako následok jej komunikačného odtrhnutia od okolia, následkom ktorého boli obyvatelia nútení usilovať sa o maximálnu sebestačnosť vo všetkých denných životných potrebách, nevynímajúc ani lieh.“ (Obecná kronika, 1957)

Známe pálenice

Nedá mi v tejto súvislosti nespomenúť aj tichých kamenných svedkov rozvoja páleníčiarstva, ktorí ešte pred polstoročím, i keď vo veľmi úbohom stave, upozorňovali okoloidúcich na svoju existenciu.

Až do roku 1945 sa zachovali v obci, vo dvore Rosenbergovcov – Šmipaleje, obvodové múry a priečky zvláštnej budovy. Strecha bola skoro úplne zničená požiarom. (Príloha : Pálenica u Šmipalov) Najstarší obyvatelia si ešte pamätajú stavbu murovanú z neopracovaného kameňa. Rozdelená bola na štyri miestnosti. Dve miestnosti boli „zasklepené kameňom“, teda klenbou a dve dreveným stropom. Išlo o dve úplne samostatné účelové komplexy, patriace už v čase budovania dvom majiteľom. Len jedna z miestností mala okno. Bola to tzv. Sladovňa. V nej sa zdržovala aj obsluha pálenice, lebo podľa ústnych správ starých ľudí sem si chodili vypáliť aj iní občania z dediny, ktorý mali domov ďaleko.

V kronike tiež stojí, že už generácia narodená začiatkom druhej polovice 19. storočia hovorievala : „ ako sa oni pamätajú, Šmipaleje pálenica bola vždy rovnaká a v ich mladosti bola v plnej prevádzke.“ (Obecná kronika, 1957) Spomínaná stavba nebola v Prochote jedinou svojho druhu a rozhodne ani tou najstaršou. Podobná stavba stála voľakedy u Zechiašov, ale bola celá drevená a omnoho jednoduchšia.

Takéto pálenice sa nachádzali v minulosti aj u Kráľov, Kušnierov, Hrabanov, Oboňov, Veterníkov, Šovčíkov, Kováčov a možno aj v ďalších dvoroch. Vymenované dvory - gazdovstvá patria k najstarším a najzámožnejším v dedine.

Príčiny vzniku páleničiarskej tradície

Prochot bol najvzdialenejšou osadou Šašovského hradu a vlastne aj dosť vzdialenou osadou všetkých neskorších okolitých panstiev a úradov. Bol odkázaný takmer vo všetkom na ruky a šikovnosť svojich obyvateľov. Keďže k správne Slovákovi v tých časoch nesmel chýbať aj „kališťok“ dobrej pálenky, piva alebo vína, poradili si prochotania aj v tomto.

O pivovarníctve, aj keď na to ľudia už dávno zabudli, píše dielo autorov Antona Špiesza a Jozefa Watzka : Poddaní v Tekove v 18. storočí. „ Tak napríklad na komorských panstvách Šašov a Revište sa roku 1745 nachádzali pivovary v držbe obcí Hliník nad Hronom, Bzenica, Píla a Prochot ... V Bzenici sa v tom čase varilo pivo asi 3 – 4 krát do roka, každá várka po 25 mrien, v Prochote tiež 3 – 4 krát do roka, každá várka po 15 mrien.“ (Obecná kronika, 1957)

Dá sa predpokladať, že tým najhlavnejším dôvodom počiatku páleníčiarstva bolo komunikačné odtrhnutie od okolia a vynútená sebestačnosť obce.

Rozhodne to však nebol jediný dôvod.

„V ústnom podaní sa zachovala legenda, že prochot'ania začali páliť vtedy, keď začali pestovať raž. (po prochotsky „rož“) Vzhľadom na veľkú nadmorskú obce a chotára a následkom toho krátku vegetačnú dobu, sa skoro každoročne stávalo, že rož v dôsledku častých dažďov v podjesennom období na poli vyklíčila. Z toho vznikali osadníkom nemalé škody. Takéto zrno sa už nehodilo na múku – na chlieb, hoci ho v Prochote nebolo od nepamäti nadostač.“ (Obecná kronika, 1957) Takúto vyklíčenú rož nechceli prebrať ani úradníci, ktorí chodili do obce vyberať decimu – desiatku. Dala sa totiž použiť len na kŕmne účely a na pálenie liehu. A práve vtedy si ktosi zmyslel, že rož spracuje na mieste bez drahého prevážania a miesto raže odovzdá panstvu výrobok z nej – rožovicu. A tak sa stalo, že spracovávaním raže – pálením boli poverené niektoré rodiny, gazdovstvá, s pôsobnosťou pre celú obec. Tieto rodiny dostali do rúk privilégia – koncesie na produkčné liehovary. Keďže tu už boli legálne pálenice, nebolo treba mimoriadneho dôvtipu k páleniu z iných miestnych plodín, zo všetkých druhov ovocia a lesných plodín. Veľmi rozšírené bolo pálenie borovičky a chabzd'ovice.

V Prochote sa medzi ľuďmi zachovala ešte jedna legenda o vzniku tohto remesla. Hovorí sa a je o tom presvedčená väčšina miestneho obyvateľstva, že prochot'anov naučil páliť prvý prochotský farár, Tadeus Kulifaj. Do Prochota prišiel v roku 1797 a „ako vysvitá z písomnej pozostalosti po ňom, veľmi ho

trápilo, že ťažké životné podmienky a malá obnova krve degeneračne pôsobili na telesný a vari aj duševný vývoj prochoťanov.“ (Obecná kronika, 1957, str.137) Napriek tomu, že zaviedol tvrdé opatrenia proti uzatváraniu manželstiev, v ktorých zistil akékoľvek vzdialené pokrvné príbuzenstvo, ľudia ho dodnes spomínajú len v dobrom a dokonca sa istý čas dožadovali toho, aby bol vyhlásený za svätého. Hovorievajú, že farárovi bolo ľúto chudobných prochoťanov a preto ich naučil, akým spôsobom môžu z rôznych plodov vyrobiť lieh a potom ho predávať po celom okolí. Učil vraj ľudí pridávať do tradičnej rožovice rozličné plody a rastliny, tým vytvárať akési liečivé odvary. Náš kronikár však túto verziu príbehu odmieta, pretože sa snaží dokázať, že páleníčiarstvo bolo v našej obci od prvých rokov jej vzniku.

Dnes už naozaj nikto nevie, kto, kedy a prečo sa vlastne v Prochote začalo páliť, ale snád' najpravdepodobnejšie bude znieť, že v každej z týchto legend sa ukrýva kúsok pravdy.

Zariadenie pálenice

Zariadenie pálenice bolo veľmi jednoduché, vyrobené po domácky. (Príloha : Jednoduchá schéma pálenice) „ Kvas sa pripravoval v sudoch, alebo kadiach – geletách s obsahom 150 - 200 litrov. Pec, v ktorej bol zasadený kotol, bola vymurovaná z kameňa, bez spodnej mreže. Otvor do pece bol bez dvierok. Po spustení pálenia, keď už začalo tiecť, otvor – dvierka privalili plochým kameňom a umazali tak, aby vzduch nemal do pece prístup. Tak stiekol neraz celý kotol bez toho, aby bolo treba prikladať palivo. Intenzita teploty (tečenie) sa regulovala malinkým otvorom v mazive pece tak, že sa tento otvor podľa potreby zväčšoval, alebo zmenšoval. Bol to vlastne primitívny prívod vzduchu, potrebného pri horení. Dym sa z pece odvádzal dierou povedľa kotla, odkiaľ potom prúdil na základe prirodzeného prúdenia vzduchu otvorom v stope miestnosti na povalu a odtiaľ škárami v krove do voľného priestoru.

Spomenutý dymový otvor na peci slúžil tiež ako regulátor horenia, podľa toho, či bol upchaný alebo uvoľnený. Klobúk a rúrky boli vyrobené po domácky z medeného plechu. (Príloha : Klobúk, rúrky a kotól) Ďalšou významnou súčasťou – zariadením pálenice bol chladič, ľudove nazývaný „rúľovník“. V starých účelových stavbách - páleniciach bol zásadne kamenný, t.j. vytesaný z balvanu. Mal tvar akéhosi písmena „D“, obráteného stenou k peci. Jeho obsah bol 800 – 1000 litrov. Postavený bol stabilne pri peci, vo vymeranej vzdialenosti a výške podľa dĺžky a sklonu rúrok. Na zachytávanie liehu boli zásadne používané súdky vo veľkosti 8 až 25 litrov.“ (Obecná kronika, 1957, str. 352) Zariadenie pálenice sa od minulých čias veľmi nezmenilo. Stále ho tvorí geleta, pec upravená podľa možností, klobúk s rúrkami, iba kamenný chladič sa zmenil na drevený a miesto do súdka, tečie produkt väčšinou do skleného pohára. A ešte niečo priniesla moderná doba. Je to elektrické miešanie, ktoré je pravidelné a človek nemusí pri peci dlho stáť. Starší ľudia sa však vynálezom novej doby bránia. Chcú si urobiť všetko po starom, tak ako ich to naučili ich predkovia, pretože keď všetko urobia ručne, potom je tá ich pálenka najlepšia. Vložili do nej totiž aj kúsok svojho srdca.

Technologický postup

Najtradičnejšou a zároveň najrozšírenejšou sortou bola a dovoľm si tvrdiť, že ešte stále je „Rožovica“. Preto som si vybrala pre opis technologického postupu práve ju.

„Rastenô“

Na počiatku všetkého je vyrastená (vyklíčená) „rož“, pretože táto sa výborne hodí na výrobu liehu. V páleníčiarstve je dokonca podmienkou, aby rož bola dobre vyrastená, pretože s dobre pripraveným rasteným je rožovica hladšia, lepšie chutí, „vôňa i chuť sú zbavené divokosti“. Naopak bez rasteného, ako hovoria znalci, „v krope to hryzie, má nepríjemné príchute a vône a grádov nič.“ Nie každý zákazník je však odborník a vraj aj veľmi nevďačný tvor. „No a dáš mu naslovovziatu rožovicu a on ti otrčí ústa, že je veru slabá – (nedriape ho v krope). No tak si náš prochoťan už dávno povedal (možno skôr než Tomáš Baťa): Náš zákazník – náš pán!, alebo trochu ináč: Komu prasa – komu hus!“ (Obecná kronika, 1957, str. 366) Preto sa už od dávna rastenô nepridáva alebo ak aj, tak nie zo všetkej rože, ale len z menšej časti.

Rastenô sa robí tak: Lubovoľná dávka rože sa namočí do vody na taký čas, aby dobre nasiakla, napučala a potom sa dá na teplé miesto, najlepšie na pec v tenkých vrstvách vysušiť, a teda aj vyklíčiť. Dobre vysušené rastenô sa potom pomieša s ostatnou rožou a zošrotuje.

„Šrotovanie“

Šrotovanie sa pred desiatkami rokov nazývalo aj „mletie na sprostvô“, teda mletie na primitívnych mlynských kameňoch bez oddelenia otrúb. Dnes túto službu vykonávajú šrotovníky na elektrický pohon.

Aj šrotovanie si vyžaduje určitú zručnosť. Zrno musí byť zomleté „tak akurát“, ani nie veľmi „namelnô“, ale ani nie veľmi „nahrubô“. Dôležité je, aby celý šrot bol rovnomerne zomletý, pretože potom sa s väčšou istotou zabára.

„Zabáranie“

Tu vlastne začína prvé páleníčiarske majstrovstvo. Robí sa to dodnes bez pomoci techniky, bez akýchkoľvek prístrojov, len za pomoci hmatu, čuchu a chuti.

Na zabarenie jedného sladu je potrebné uvariť 70 – 80 litrov vody. Voda sa naleje do gelety, kde bude zábara kysnúť – kvasiť. Toto prečerpávanie je dnes

už čiastočne mechanizované za pomoci gumovej hadice. Už pri prečerpávaní voda čiastočne ochladne. To však obyčajne ešte nestačí a treba ju ďalej schladzovať miešaním alebo doliatím studenej vody. Skúška, či má už voda vhodnú teplotu, sa robí jednoducho rukou. Keď je natoľko vychladnutá, že možno po jej povrchu prejsť holou rukou (koncami prstov), vtedy možno do nej vsypať slad (dávka ražného šrotu na jedno zakvasenie) za neustáleho miešania. Skúsený páleničiar si však vopred ešte hmatom a zrakom zistí, ako je zomletý slad a podľa toho vie, kedy je potrebná teplejšia a kedy chladnejšia voda. Po tomto úkone sa zábara obyčajne na niekoľko minút zakrie. Približne po pol hodine má zábara naberať sladkosť. Skúška sa robí opäť jazykom. Úspech v tomto smere je však závislý na kvalite suroviny. Cukornatosť si zvykli mnohí umelci dopĺňovať cukrom. Toto riešenie je však aj medzi starými vlkmi – páleničiarimi považované za „un fair“. Druhou zárukou dobrej kvality je farba. Čím tmavšia je zábara, tým väčšia je istota, že sa dobre napáli.

„Prechládzanie“

Keď už zábara splňuje uvedené vlastnosti, potom ju už možno odkryť a miešaním chladiť alebo jednoducho nechať odokrytú 3 – 4 hodiny na „dožitie“. Po tomto čase sa zábara doleje takým množstvom chladnej, v niektorých prípadoch ohriatej vody, aby sa dosiahlo žiadúceho rozriedenia a zároveň teploty potrebnej na kvasenie. Po „prechladení“ sa do zábary ešte vlejú rozriedené kvasnice – droždie, sud sa dôkladne pozakrýva a nechá na pokoji 2 – 3 dni. Boli časy, keď zábaru pred zakrytím nezabudli pokrižovať rukou, približne takým spôsobom, ako keď kňaz na Troch kráľov svätí vodu.

„Odkysnutie“

Odkvasenie sa skúša voľným okom alebo zápalkou. Zápalka je vlastne niečím, čo len pomôže utvrdiť to, čo sa dá zistiť aj voľným okom. Zábara po odkysnutí sa utíši, povrch klesne na pôvodnú výšku, čo vidieť na stenách suda. No a keby predsa proces kvasenia nebol celkom ukončený, vtedy pomôže skúška

s horiacou zápalkou, ktorá nad neodkvasenou zábarou zhasne. Keď to všetko dobre skončí, môže sa začať páliť.

„Pálenie“

Väčšinou sa zábara robí na dva kotle, teda zábara sa rozdelí na dve polovice. Prvá polovica sa naleje do kotla a druhá sa nechá ešte v gelete. Za stáleho miešania rozvaríme zábaru v kotly. Približne pri 90°C, skúsený páleničiar to už má v oku, sa zakladá klobúk a prestáva sa miešať. Para z kotla stúpa do klobúka, kde sa vplyvom chladného prostredia v chladiči prudko ochladí. Takto vzniká prvý, nečistý destilát – „vôdka“. Pri stekaní vôdky do nádoby postupne klesajú „grády“. Keď už vôdka nemá grády, obsah kotla sa vyberie a do kotla sa naleje druhá časť zábary. Celý proces sa zopakuje. Potom nasleduje „lajtrovanie“, pričom sa do kotla vlejú vôdky z oboch predchádzajúcich pálení a postup je rovnaký. To, čo sa destiluje z vôdky ako prvé, sa nazýva predok. Predok sa odkladá a v prípade, že je pálenka „slabá“, dolieva sa do nej. Inak sa predok používa na liečebné účely a masáže. Výsledkom lajtrovania je „lajtor“, teda už hotová rožovica.

Zakázané remeslo

V polovici 19. storočia si vrchnosť všimla, že pálenie liehu v Prochote prerastá určité hranice, čím konkuruje zakladajúcim sa liehovarom. Vrchnosť nepristúpila k úplnej likvidácii prochotských páleníc, ale len k ich podstatnému obmedzovaniu vo forme daní. Vzhľadom na výšku daní a primitívne zariadenia prochotských páleníc sa niektoré gazdovstvá vzdali riadneho, legálneho pálenia liehu. Táto skutočnosť však neunikla pozornosti našich pánov a kontrolou boli poverené finančné úrady, tzv. financi. Ich úlohou bolo zhabať – zabaviť zariadenie páleníc tým gazdom, ktorí nemienili platiť dane. Prochoťania sa uchýľovali stále hlbšie do hôr, aby sa vyhli nepríjemnej kontrole a tu niekedy trávili aj celé dni. V horách počas ich práce sa odohralo veľa veselých príhod, tu

sa tvoril nový folklór, ktorého dôkazom je aj „Prochotská hymna“. (Príloha : Pieseň o prochotských páleniciach). Pôvodne mala vraj aspoň o 30 slôh viac, ale zachovalo sa ich len 37.

Environmentálne východiská prochotskej kultúry

Táto práca začala opisom malej neznámej dedinky a to snád' môže byť prvým východiskom EV. Táto malá dedinka znamená miesto v srdci, kde sa detská hra spája s kamienkami na ceste. Tam niekde hlboko v nás sa skrýva malý človečik, prirodzene zrastený s prebúdajúcou sa prírodou, túžiaci po návrate domov. Nie však domov medzi studené múry, ale domov do tepla medziľudských vzťahov a domov do vône mäkkej trávy. Keď konečne objavíme, alebo skôr pochopíme túto túžbu v nás, vtedy sa naozaj začne naša environmentálna výchova. Nie však výchova z vonkajšieho sveta ale výchova z nášho vnútra, z nášho presvedčenia a vtedy tá výchova pre nás naozaj bude mať zmysel.

Písala som o zvykoch, piesňach, na ktoré sa pomaly ale iste zabúda. O týchto zvykoch sa naozaj už takmer ani nehovorí, prípadne sa spomínanie na kultúru našich otcov považuje za zbytočné, veď „ pri dnešnej technike už staré, hlúpe povery nepotrebuje.“ Pri tejto práci som si však všimla jednu zaujímavosť. Keď som niekomu z mojich známych prečítala nejakú zaujímavosť z našej kroniky, na tvári poslucháča sa zjavil úsmev so zvedavosťou. Boli to práve mladí, 16 – 20 roční chlapci, teda generácia, ktorá sa zubami – nechtami bráni folklóru, ktorí sa dožadovali melódie na slová niektorej z piesní a hneď začali snovať plány o tom , ako by túto pieseň spievali na všetkých akciách, hrdí na to, že je naozaj „naša“. O tom, ako som vždy, keď mi zmizla kronika zo stola, našla túto vzácnosť v bratovej izbe, pretože pátral po tom, ako by mohol Prochotských betlehemcov urobiť autentickjšími, radšej ani nebudem písať. Jedno je isté. Správne formulovaná veta dokázala zapáliť plameň v srdciach

mladých ľudí natoľko, že zatúžili vrátiť späť ten kúsok histórie, aj všetkého toho, čo sa za touto históriou skrýva, bez toho aby si to sami uvedomili. Teraz už čaká jedna odhodlaná myšlienka, ticho vkradnutá do ľudského podvedomia, na ten správny impulz. Verím, že návrat k tradíciám im ho môže dať.

A nakoniec tie naše slávne „úradmi zatracované“ pálenice. Mojim cieľom nebolo naučiť ešte aj ostatných, ako si doma pripraviť lacný alkohol a ešte si nebodaj pri tom zničiť zdravie. Chcela som ukázať tým, čo za touto tradíciou vidia len čierne peniaze a alkohol, že voľakedy ten alkohol bol malým, s láskou a obavami, starostlivo vytvoreným dielom, v ktorom sa spojila užitočnosť, teda svojím spôsobom vlastne využitie druhotných surovín, s hrou vôní a chutí. Bolo to práve vtedy, keď sa človek dotkol hmoty, zloženej len z toho, čo nám zem dala, holou rukou a podľa toho hneď zistil, či jeho dielo má vhodnú teplotu, alebo chuťovými orgánmi vyskúšal sladkosť bez toho, aby sa bál toho, čo tá zvláštne vyzerajúca masa obsahuje. Pre toho človeka naozaj nemôže byť ťažké milovať svoj kraj.

Záver

Skutočným umením environmentálnej výchovy je hľadať a nachádzať východiská tam, kde zdanlivo nie sú, alebo kde by ich rozhodne nikto nehládal. Ja som sa rozhodla nájsť ich v kultúre, ktorú iní nepovažujú ničím za výnimočnú, ale ktorá pre mňa a každého hrdého obyvateľa našej obce znamená veľmi veľa. Tak ako som to už naznačila aj v úvode, začať od seba, od jednoduchých miest, ktoré sú pre pisateľa blízke srdcu a ktorým aj najlepšie rozumie. Myslím si, že tým svojím sebe najbližším, by mal začať každý, pretože potom bude jeho práca zmysluplnejšia, oduševnenejšia.

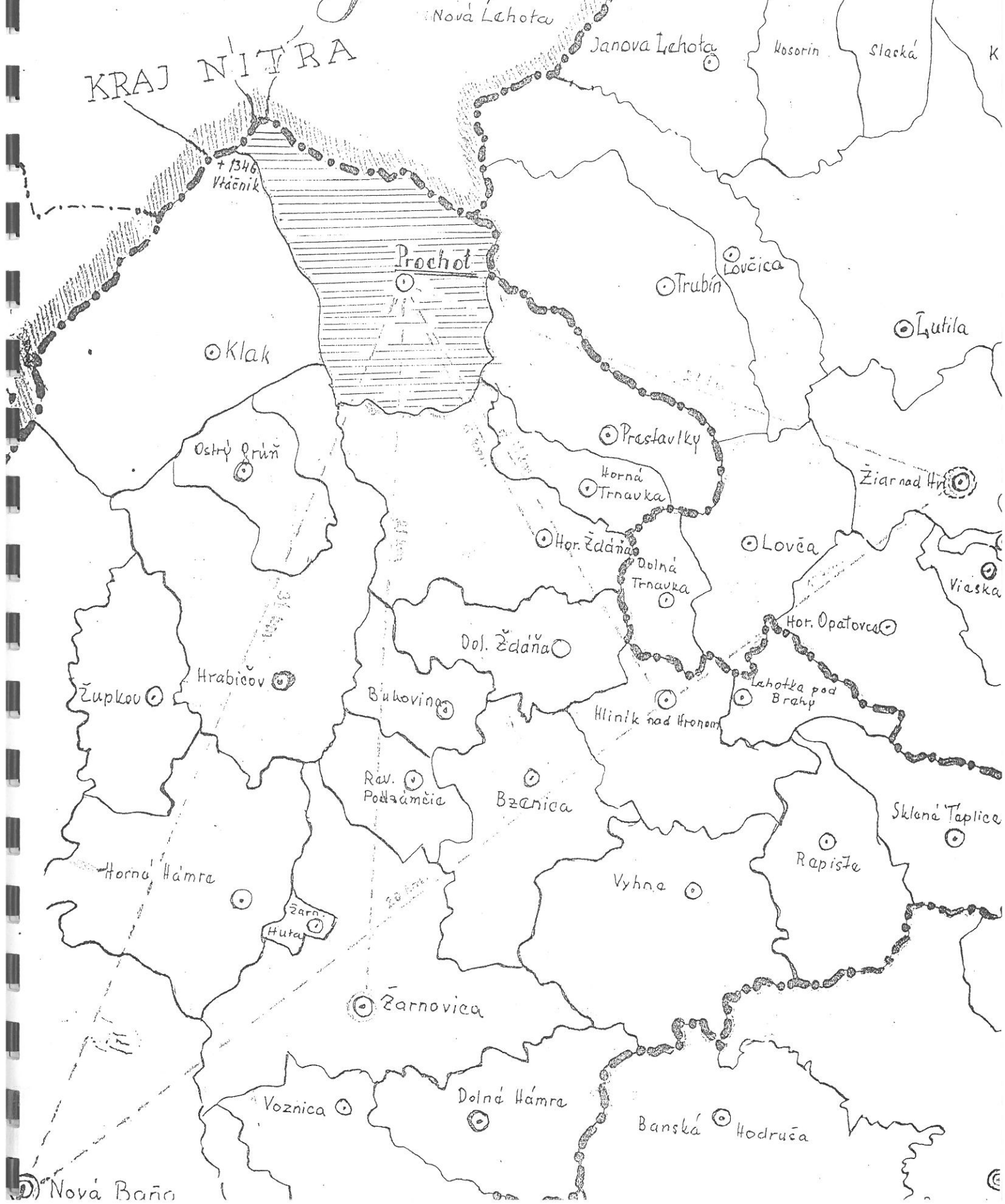
Prochotské zvyky nie sú také známe ako napríklad kultúra podpolianskej oblasti, a predsa sú svojím spôsobom výnimočné. Človek si totiž popri svojej hrdosti na svoje rodisko uvedomí aj svoju závislosť od okolia, či už sú to

prírodné zdroje alebo nutnosť nezostať sám v tom veľkom svete a snád' si začne viac cenit' a chrániť to, čo mu je najbližšie. Toto všetko bolo mojím cieľom.

Môj odkaz čitateľovi týchto riadkov :

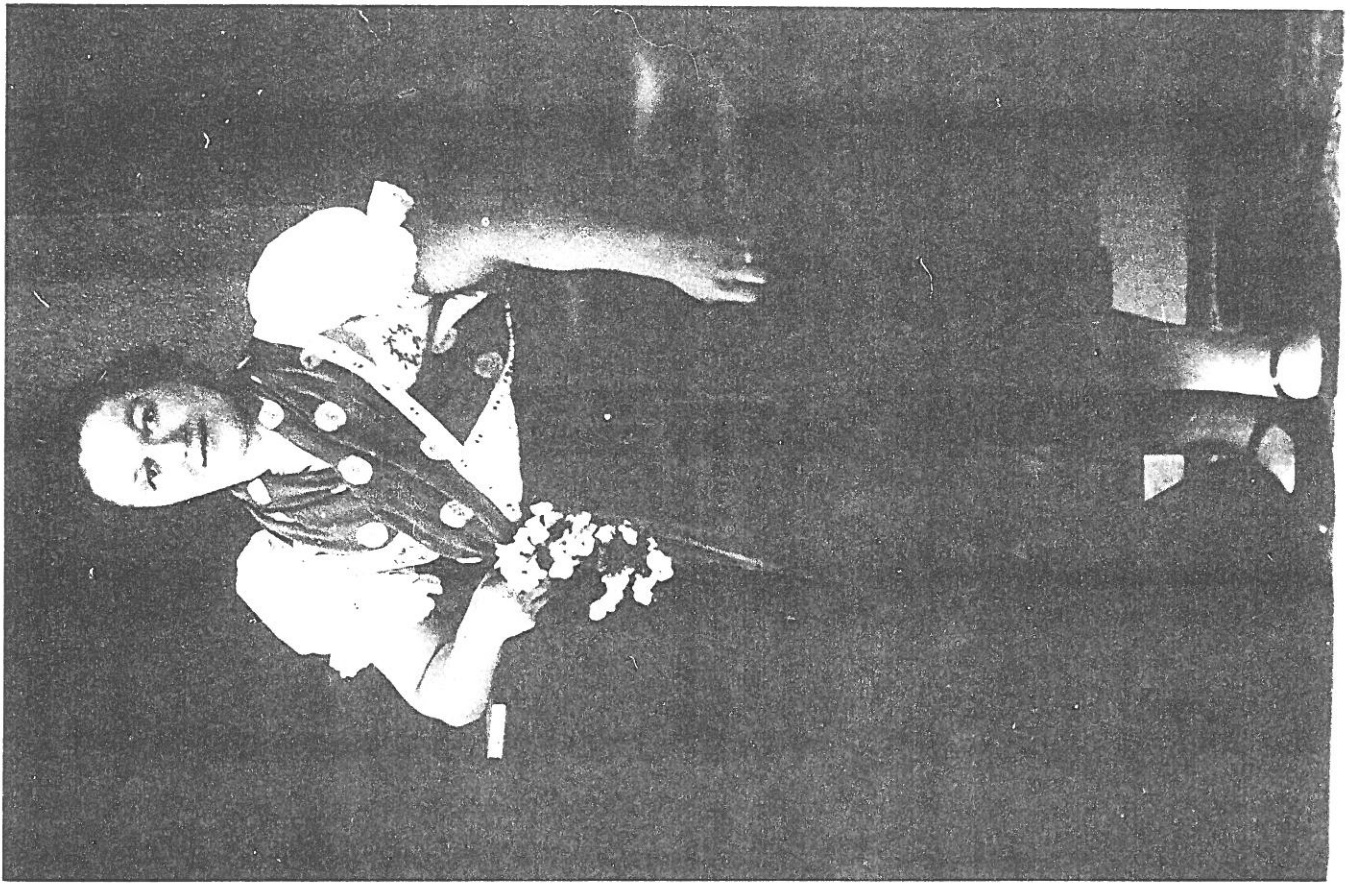
Nezabudnime na to, že na tomto svete nemôžeme a ani nie sme sami a skúsme tejto myšlienke nesebecky obetovať kúsok svojho pohodlia. Odmenou nám bude pocit skutočného šťastia.

Geografické položenie obce

DOBROVE' OBLEČENIE

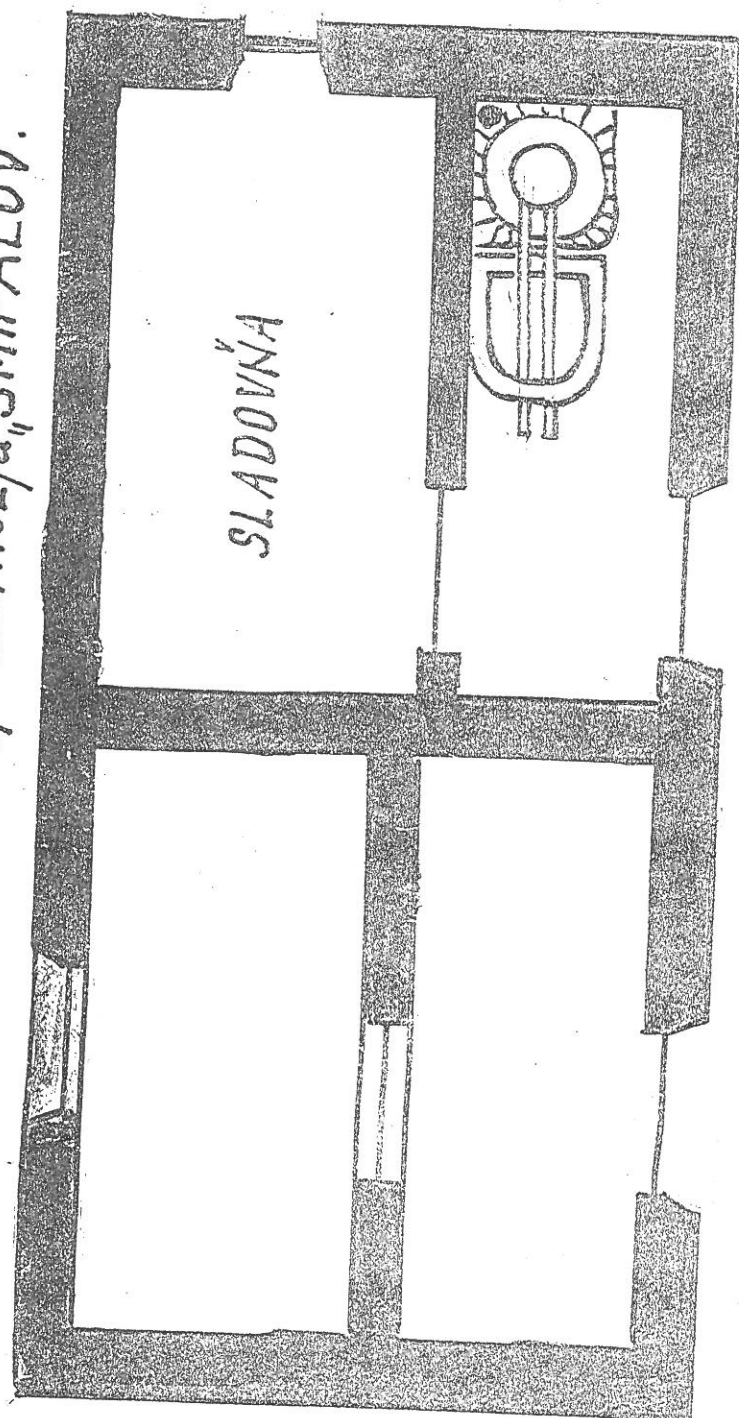

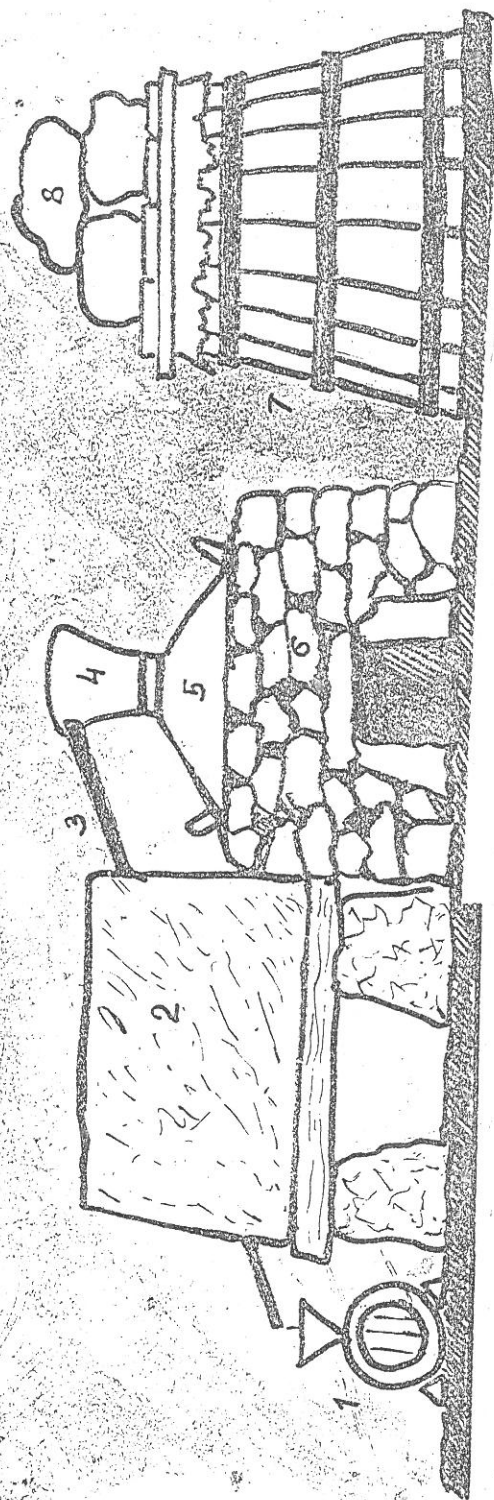
349

349

PÔDORYS / REKONŠTRUKCIA / PÁLENICE / "ŠMIPALOV".

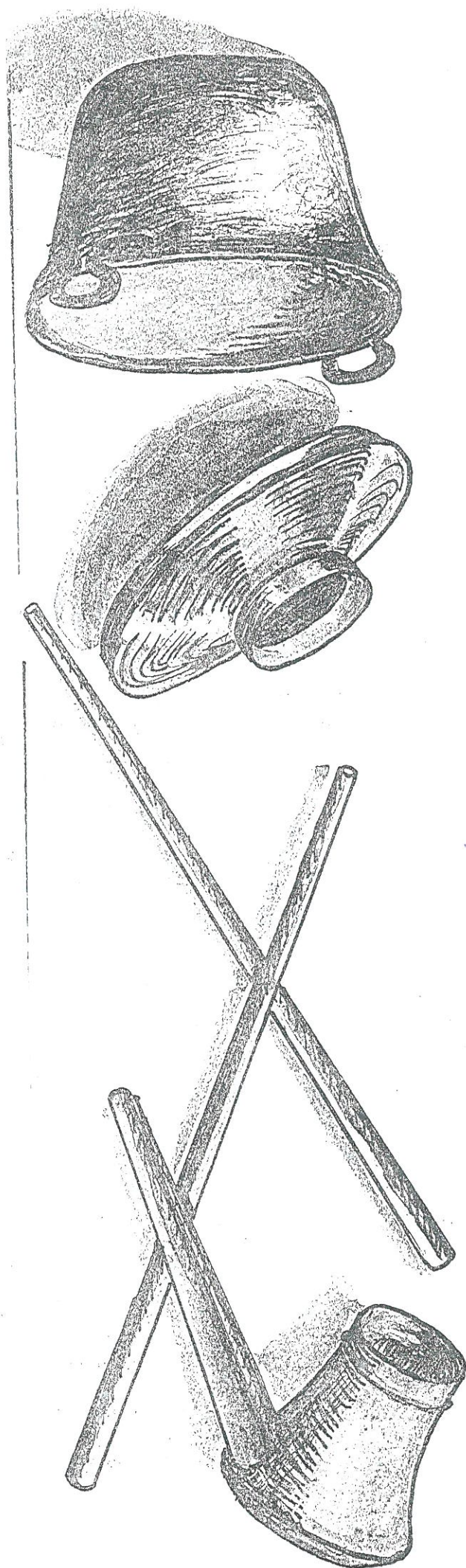
JEDNODUCHÁ SCHEMA PÁLENICE

LEGENDA:

1. SÚDOK S NÁLEVKOM
2. KAMENINOVÝ CHLADIC
3. RÚRKY
4. KLOBÚK
5. VRCH KOTLA - DEKEL
6. KAMENNÁ PEC
7. GELETA /SUD/ SO ZÁBAROU
8. ZATÁŽENIE ZÁKRYTU GELETY

KLOBUK, TURKY A KOTOL

Pieseň o procholtských páleniciach:

- 1) Tu boli, tu išli, hľadali neušli
záhara je v pade, pálenka z nej bude
- 2) Tam na tej Poláne, pod tými horami
tam mal so záharom dobre zakopaný.
- 3) A kolol s púrkami ten je v hotovosti
fabrika spustíme, pálenky zadotí.
- 4) Kolo mňa junáci, len si popijajte
keď príde financí, chytíť sa medajte
- 5) Keď ma už obstali tam pri pálenici
kamardli moji zutekali všetci.
- 6) Ja, čo verný sluha, som som pri nej ostal
peľiackhy ma ruky hmod som za ňu dostal.
- 7) Dmida a Orlicky wě mesi mój kotál
Ryšavý paponeje, že to radil Hodaľ.
- 8) Komisar po predku piše zapisnice
šest' mesiacov žalár do Banskej Bystrice.
- 9) Keď ma šikovali cez Zvolen Bystricu
ver som si zakupoval oči kabaničov.
- 10) Oči kabaničov a púdok na pleci
veru ti to ľauko, veru ti to mowedú.
- 11) Dozorca ma vedie do súdnej radnice
pada na mňa hučí "Pakra, pálenice!"
- 12) Dost som sa vykuloval, že ja som tam nebol,
Hodaľ ako predčí, že však on pri mne bol

- 13) Hlavný sudný rada pídil mi pol roka
aby som zabudol aká je fučorka
- 14) Dozorca mňa vedie znova do väznice
želexá som dostal sibič prevetice
- 15) Žiadal som o milosť pána prezidenta,
že je veľmi dobrá proshotská páčuka.
- 16) Lamentátnym skladačom v tej tmavej väznici
hujem nové plány, zas o páleníci.
- 17) Radím báu jündci, veľký pozor dajte
keď prídu finauci chytiť sa nedajte.
- 18) Komisar je smutný, keď ho niekto nešťastí
no keď guľka chvilí, hneď do krúha ploví.
- 19) Istredie páleníci Holubovci majú
- 20) Pax, keď ich chytili v hlavnej páleníci
kamenním za ninní utekali všetci
- 21) Po predku Mlona a za ním Veronka,
na zadku nechali malého Martinka.
- 22) Ondrej, ten utekal zádom vybievať
a guľka za ním začala hmotat.
- 23) Martin, ten po sudcom a Peter s pulkami
a Prestavlečianka s puliou do masľali.
- 24) A keď ich zas hnali od Morkovho Lazu,
Barča plný strachu, že musí vziať skazu -
- 25) Pulsačným Oboňa mal tiež toho dosti.
Kučia Shura! Na nich! Doláňte im kosti!

- 26) Kapitan po zadku, hreší "ancikrista",
nehýdnuv odliatlo žijú doveaista.
- 27) Dmudu potom predčil, čo to bol Čavojec.
Ach, Bože, prebože, už idem je tu koniec
- 28) Starý pán pychta, páčil na povale,
pri tom však obháňal politiku v škole.
- 29) Alarm počuli v háji zaračotať,
Zatko Kušnierje začal hned ťukáť.
- 30) Ryšavý leu kniži, Zatko, neutekaj!
Keď ma tu krucinal, pamacho sleučkaj!
- 31) Ryšavému lebkú komunistu porobili,
Ach, vyšľachú bekal k Vincauconi.
- 32) Ryšavý na zemí žiaľu už bekal,
Vincauc p mnu na aute k lekarni bekal.
- 33) Pretože ten Prochol extra republika,
ke je v každom krúhu dohá páleuica
- 34) Našim prezidentom (je) Štefan Holubje,
ministrom financií - Jaro Oboneje.
- 35) Minister zahranič - Jaro Jakubeje,
finančná kontrola - Anča Povčibeje.
- 36) A už je pesničke lex partera koniec,
beďa nám v Prochote, pastie nám finance.
- 37) Keď žije, ten Prochol - extra republika,
je tam dobrý život leu pre páleuica